

Summary

Bernaz-Luckavetskaya Helen. Features of Exchanging Living Quarters in Houses (Apartments), Which Belongs to Citizens (the Right of Private Property). — Article.

In the article the characteristic features of exchanging living quarters in houses (apartments), which belongs to citizens (the right of private property), in accordance with applicable law, as well as defined the circle of family members of an employer whose consent is necessary for the exchange.

Keywords: exchanging living quarters in houses (apartments), which belong to citizens, the conditions of the exchange of residential homes (apartments), which belongs to citizens, the exchange of the habitable dwellings, family members of an employer, the Housing code of Ukraine.

УДК 347.4

Н. Ю. Голубева

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Категорія зобов'язань є однією із ключових у системі цивільно-правових понять та категорій. Зобов'язання належать до числа основних правових засобів, які опосередковують торговий обіг на різних етапах розвитку людства, тому їх дослідження ніколи не втрачають актуальності.

До цієї теми спеціально чи побічно звертались багато авторів дореволюційного, радянського та сучасного періодів: М. М. Агарков, В. А. Белов, Т. В. Боднар, М. І. Брагинський, С. М. Братусь, В. В. Вітрянський, В. П. Грибанов, О. В. Дзера, О. С. Юффе, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Д. І. Мейєр, І. Б. Новицький, Р. Саватьє, О. М. Садіков, І. В. Спасибо-Фатеева, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та ін.

Метою цієї статті є аналіз елементів цивільного зобов'язання як правовідношення на сучасному етапі розвитку цивільного права та законодавства. Зобов'язанню властиві ті ж елементи, що і будь-якому цивільному правовідношенню: суб'єкти, об'єкти, зміст.

У зобов'язанні беруть участь дві сторони: зобов'язана сторона — боржник, зобов'язаний вчинити певну дію, що становить зміст зобов'язання, чи утриматися від певних дій, та управнена сторона — кредитор, який має право вимагати виконання зобов'язання. Суб'єкти зобов'язання іменуються як кредитор та боржник (в окремих видах зобов'язань вони мають спеціальні назви, як, наприклад, позичальник — позикодавець, орендар — орендодавець).

Але це не означає, що у всіх зобов'язаннях одночасно беруть участь тільки дві особи. По-перше, кількість кредиторів і боржників в конкретному зобов'язанні не обмежується, тому можливі зобов'язання з множинністю осіб. В залежності від кількості суб'єктів на тій або іншій (або на кожній) стороні зобов'язань розрізняють зобов'язання прості і складні (з множинністю осіб). По-друге, в деяких зобов'язаннях крім боржника і кредитора можуть брати участь і інші суб'єкти — треті особи.

Треті особи, беручи участь в зобов'язаннях, зв'язані правовідносинами лише з одним з основних суб'єктів — з кредитором, або з боржником. Це відрізняє

їх, зокрема від субсидіарних зобов'язань, в яких додатковий боржник зв'язаний правовідносинами як з основним боржником, так і з його кредитором, а тому виступає як боржник, а не як самостійна третя особа.

Стаття 511 ЦК України встановлює імперативне правило — зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. Разом з тим у випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора. Це можливе, наприклад, у випадку укладення договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК).

До зобов'язань за участі третіх осіб відносяться: зобов'язання на користь третьої особи; зобов'язання, що виконуються третьою особою (передурочення виконання); зобов'язання, що виконуються третьою особою (переадресація виконання). Також до зобов'язань за участі третіх осіб відносять регресні.

Заміна осіб у зобов'язанні передбачає заміну особи на стороні кредитора чи боржника, що супроводжується відповідним правонаступництвом. Це питання часто стає об'єктом досліджень цивілістів, тому зупинимось лише на такому аспекті, як підстави заміни кредитора у зобов'язанні. Нами можна вважати: 1) цесію (відступлення права вимоги) — передання ним своїх прав іншій особі за правочином; 2) правонаступництво — воно може бути як універсальним (наприклад, спадкування за загальними правилами), так і сингулярним, тобто частковим (наприклад, у деяких випадках реорганізації юридичних осіб); 3) суброгацію — виконання зобов'язання за боржника третьою особою із вступом зазначеної особи у права кредитора (наприклад, п. 3 ст. 528 ЦК, ст. 993 ЦК України).

Заміну кредитора слід відрізнити від права регресу (права зворотної вимоги), яке виникає, наприклад, внаслідок виконання боржником солідарного обов'язку (ст. 544 ЦК України), відшкодування шкоди, завданої іншою особою (ст. 1191 ЦК України), сплачення гарантом сум за боржника, що дає змогу пред'являти зворотню вимогу (регрес) до боржника в сумі, що була сплачена ним за гарантією кредиторів (ст. 569 ЦК України).

Окремо зупинимось на одній з підстав заміни кредитора — суброгації. Суброгацією називається один з окремих випадків недоговірної заміни кредитора в зобов'язанні.

Не варто змішувати поняття «суброгація» і «цесія», хоч останнє також є інститутом переходу прав кредитора. Розходження між цими поняттями проявляється у підставі їхнього виникнення. Підставою цесії є двосторонній правочин. Підставою суброгації є закон і настання зазначених у ньому обставин.

До того ж одна з основних відмінностей суброгації від цесії полягає в тому, що при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора; при цесії ж зміна кредиторів відбувається без виконання зобов'язання. Таким чином, при суброгації відбуваються дві дії: платіж кредиторів й передача прав кредитора особі, що зробила платіж; при цесії ж має місце лише друга дія.

Прикладом суброгації є перехід прав кредитора відповідно до ч. 3 ст. 528 ЦК України: інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди борж-

ника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення стягнення кредитором на це майно. При цьому інша особа може запропонувати кредитором виконання не лише не запитуючи на це згоди боржника, а навіть не повідомляючи його про намір здійснити виконання зобов'язання іншою особою. Зі змісту цієї правової норми випливає, що інша особа має право на виконання не будь-якого обов'язку боржника, а виключно такого обов'язку, який є простроченим.

Таке виконання вимоги кредитора до боржника має наслідком перехід прав кредитора до цієї особи. Тобто йдеться про випадок, коли надання виконання за боржника третьою особою не припиняє зобов'язання, але тягне за собою заміну активного суб'єкта зобов'язання — первісний кредитор вибуває із зобов'язання, а на його місце вступає третя особа, що виконала зобов'язання.

Ще один приклад суброгації — ст. 993 ЦК України, у відповідності до якої до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Оскільки у відповідності до ст. 993 ЦК України вимоги страховика про відшкодування збитків пред'являються до особи, відповідальної за їх заподіяння, слід встановити відповідальність такої особи. Мають бути в наявності всі умови вказані у ст. 1166 ЦК України.

Оскільки суброгація є різновидом заміни кредитора у зобов'язанні — на неї розпоряджуються норми ст. ст. 512–519 ЦК України.

Переведення боргу (заміну боржника) у цивілістиці називають делегацією. Особа боржника має велике значення для кредитора, який, вступаючи в договір, урахував його майнове становище, обов'язковість і інші якості, оскільки платоспроможність боржника, наявність у нього майна, на яке може бути звернене стягнення, відіграють істотну роль у зобов'язанні. Тому переведення боргу на відміну від цієї можливе тільки зі згоди іншої сторони (кредитора). Однак необхідно мати на увазі, що це правило діє, якщо підставою перекладу боргу є угода сторін, і не застосовується, якщо заміна боржника відбувається на підставі спадкування.

Заміна боржника можлива навіть у зобов'язаннях, пов'язаних з особистістю їх учасників — виражаючи свою згоду на переведення боргу, кредитор оцінює перспективи виконання зобов'язання новою особою, фактично має місце досягнення нової домовленості.

Законодавча конструкція заміни боржника у зобов'язанні за правочином, втілена у ст. 520 ЦК України, свідчить, що законодавець розглядає категорії «заміна боржника у зобов'язанні» і «переведення боргу» як ідентичні. Такий підхід заслуговує критичної оцінки з огляду на те, що боржник у зобов'язанні може бути замінений з інших підстав, пов'язаних не лише з переведенням боргу [1, 11], що науковцями трактується як договір.

Тому, підставами заміни боржника у зобов'язанні можуть бути: 1) договір про переведення боргу між первісним та наступним боржниками при наявності

згоди кредитора; 2) добровільне прийняття боргу боржника іншою особою, що закріплюється у договорі між кредитором та новим боржником; 3) універсальне правонаступництво, наприклад, при спадкуванні обов'язків спадкодавця.

Об'єкт зобов'язання. Юридичним об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи, тобто дія або бездіяльність, що повинна виконати зобов'язана особа. Об'єкт зобов'язання варто відрізнити від того об'єкта права (річ, цінний папір, робота), у відношенні якого відбувається дія. Так, предметом обов'язку передати певну річ є не сама річ, а дія по її передачі.

Об'єкт зобов'язання повинен володіти наступними властивостями: 1) бути корисним; 2) бути визначеним; 3) бути фактично можливим; 4) бути юридично можливим.

Так, об'єкт зобов'язання бути корисним для того, на чю користь установленний обов'язок. Визначеність об'єкта зобов'язання тісно пов'язана з корисністю, оскільки зміст обов'язку не може вважатися досить визначеним, якщо можливо таке виконання, що не задовольняє інтерес правоволодільця, і навпаки, якщо таке марне виконання можливо, то предмет досить визначений. Отже, визначеність предмету зобов'язання означає, що поведінка, яка складає об'єкт обов'язку повинна бути визначеною до такого степеня, щоб виконання задовольняло інтерес особи, на користь якої встановлений обов'язок.

Таким чином, визначеність залежить від того інтересу, котрий підлягає задоволенню. Якщо мова йде про те, що необхідно нагодувати дуже голодну людину, то можна зобов'язатися доставити 1 кг їжі, тому що будь-яка їжа задовольнить його інтерес. Якщо ж мова йде про те, що потрібно піти в магазин, тому що в будинку не вистачає продуктів, то зобов'язатися принести 1 кг їжі не можна. Доставивши 1 кг хліба, ви не виконаєте обов'язок, тоді як саме хліб, можливо, у будинку і є [2, 90].

Дія, що має бути здійснена зобов'язаною особою, повинна бути фактично («фізично») можливою.

Фізична неможливість стосується самої природи якого-небудь явища або речі, охоплює собою «обставини фактичного порядку» [3, 93]. Наприклад, у випадку загибелі індивідуально-визначеної речі, що мала стати об'єктом зобов'язання.

Не слід розуміти фізичну неможливість обмежно, а тому не можна погодитися із твердженням, що в подібній ситуації «виконання договору залежить від існування конкретної особи або конкретної речі, які після укладання договору фізично гинуть» [4, 141]. Адже така неможливість може полягати і у фізичній нездійсненності дій внаслідок виникнення тих або інших обставин.

Юридична неможливість об'єкта зобов'язання виникає тоді, коли відповідна поведінка є протиправною. Особа не зможе виконати зобов'язання в силу розпорядження компетентних органів (у випадку видання нормативного або індивідуального акту державного органа), що забороняє саме ту дію, що мала стати об'єктом зобов'язання. У цьому випадку фізична (фактична) можливість виконати зобов'язання може існувати, однак реалізація даної можливості буде розглядатися як правопорушення.

При цьому неможна змішувати неможливість виконання (фактичну чи юридичну), що тягне припинення зобов'язання (у відповідності до ст. 607 ЦК України, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає) та можливість виконання як вимогу до об'єкту зобов'язання.

Так, неможливість виконання розрізняється у залежності від часу її виникнення. З цього погляду вона може бути первісною, тобто такою, що існує у момент, коли зобов'язання повинне було виникнути, і наступною (вторинною) — такою, що настала вже під час існування зобов'язання. Таким чином, зазначене розмежування проводиться залежно від того, чи існувала неможливість реального виконання під час укладення договору або виконання умов договору стало неможливим згодом.

Стосовно первісної неможливості виконання Г. Дербург зазначав, що, оскільки неможливе — нездійсненне, то воно не й може бути предметом зобов'язання [5, 41]. Варто згадати, що ця теза ґрунтується на сентенції давньоримських правознавців: «*Impossibilium nulla est obligatio*» (неможливе не може служити предметом зобов'язання). Разом із тим у цього правила у Стародавньому Римі була досить обмежена сфера застосування — в основному у формальних стипуляційних зобов'язаннях, спрямованих на надання у власність речі [6, 302]. Необхідною умовою дійсності була можливість існування об'єкта, щодо якого укладалася угода про передачу права власності. Як приклад недійсної угоди називалася стипуляція стосовно раба, що вже помер, про кентавра, тобто про об'єкти, які більше не існують, або, які за своєю природою не можуть існувати (Інституції 3,19). До речей, що фізично не існують, дорівнювалися об'єкти, вилучені з обігу, а також дії, що немислимі по самій своїй суті (Д. 45.1). Питання про неможливість виконання ставилося не у зв'язку з конкретною обставиною даного випадку, а абстрактно, об'єктивно: неможливим є те, що немислиме в силу космологічної сили, що стоїть над людством. При неформальних угодах питання про неможливість виконання ставилося головним чином у зв'язку з питанням про винність або невинність боржника. Звідси випливало, що, наприклад, неформальний договір про продаж вільної людини міг бути дійсним і породжувати вимогу про відшкодування інтересу [7, 187].

Стаття 607 ЦК України має на увазі насамперед неможливість виконання наступну, оскільки неможливість, що існує в момент, коли зобов'язання мало виникнути, означає, що воно просто не виникне.

Так, укладений договір факторингу, за яким одна юридична особа зобов'язується придбати грошові вимоги іншої юридичної особи. Однак перша юридична особа не змогла одержати ліцензію на здійснення діяльності як фактор. У наявності первісна неможливість виконання зобов'язання.

У цьому випадку зобов'язання не припиняється за правилами ст. 607 ЦК України. У наявності дефект об'єкта, а тому зобов'язання є невиниклим взагалі (договір не є укладеним).

З іншого боку, іноді вважають, що зобов'язання нікчемне, якщо неможливість була наявною в момент установлення зобов'язання, байдуже чи була

усунута ця неможливість згодом, чи ні. Тобто, первісна неможливість протиставляється не тільки наступній неможливості, але й наступній можливості. У літературі заперечували вказану тезу з посиланням на те, що для кредитора важливим є питання про можливість виконання зобов'язання саме у момент настання строку виконання [8, 52]. Сторона, яка має право вимагати виконання зобов'язання, зацікавлена в тому, щоб виконання було можливим саме в момент настання строку виконання. Натомість, та обставина, чи можливим було виконання зобов'язання в момент укладання договору, для кредитора в більшості випадків цілком байдуже. Думається, що недоцільно позбавляти кредитора права вимагати від боржника виконання, якщо таке стало знову можливим до моменту настання строку виконання зобов'язання або до моменту пред'явлення вимоги у зобов'язанні безстроковому.

А тому в деяких випадках питання про неможливість виконання (якщо вона не остаточна, наприклад, у випадку загибелі індивідуально-визначеної речі, що підлягає передачі за договором, має місце остаточна неможливість виконання договору, боржник уже ніколи та ні за яких умов не зможе виконати своє зобов'язання в натурі) слід ставити у той момент, коли має бути проведено виконання зобов'язання.

Характерною рисою зобов'язання є те, що на перший план у зобов'язанні виступають позитивні дії боржника, а негативна поведінка (утримання від вчинення визначених дій) не мають визначального характеру.

У багатьох зобов'язаннях виділяють також матеріальний об'єкт зобов'язання — конкретне майно, з приводу якого, наприклад, укладається договір. В ряді зобов'язань матеріальний об'єкт взагалі відсутній, наприклад, в деяких договірних зобов'язаннях з надання послуг.

З метою уникнення плутанини в теорії, законодавстві і на практиці, юридичний об'єкт доцільно замінити терміном «предмет», а матеріальний об'єкт — «об'єкт», що відповідає визначенню цих термінів в теорії права та філософії. Хоча треба враховувати, що у ЦК України саме матеріальний об'єкт зобов'язання називається «предмет договору».

Зміст зобов'язального правовідношення складає право вимоги кредитора і борг боржника. Право вимоги однієї сторони і відповідний їй обов'язок іншої сторони направлені на те, щоб боржник вчинив певну дію або утримався від якої-небудь дії. Таким чином, розрізняють зобов'язання з позитивним змістом, коли боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора яку-небудь дію, і з негативним змістом, коли боржник зобов'язаний утриматися від здійснення дії.

Утримання від дій також являє собою вольовий акт із чітко позначеними межами. Із цієї причини не слід змішувати утримання від дій з бездіяльністю. І дія, і утримання від дії можуть носити як однократний, так і багаторазовий, але завжди конкретний характер. Прикладом дій служить обов'язок поставальника передавати покупцеві продукцію у вигляді певної партії або передавати конкретні партії щомісяця, щотижня або щодня. Нарешті, зобов'язання може передбачати безперервне здійснення дій протягом певного періоду (приклад — договір енергопостачання) [9, 517].

Зобов'язання, як правило, визначає, які дії (утримання від дій), ким, у якому обсязі, коли, де і як повинні бути виконані.

Література

1. Смілянський І. П. Заміна боржника у зобов'язанні за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. П. Смілянський. — О., 2010.
2. Фогельсон Ю. Б. Избранные вопросы общей теории обязательств : курс лекций / Ю. Б. Фогельсон. — М. : Юристъ, 2001.
3. Камалитдинова Р. А. Развитие доктрины невозможности исполнения обязательств в различных правовых системах // Актуальные проблемы гражданского права : сб. ст. / под ред. М. И. Брагинского. — М., 2002. — Вып. 4. — С. 112–168.
4. Павлов А. А. Некоторые вопросы учения о невозможности исполнения обязательств // Очерки по торговому праву : сб. науч. тр. / под ред. Е. А. Крашенинникова. — Ярославль, 2004. — С. 49–60.
5. Дерибурж Г. Пандекты. Т. III. Обязательственное право / Г. Дерибурж. — М., 1901.
6. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М., 1999.
7. Новицкий И. Б. Обязательственное право / И. Б. Новицкий. — М., 1925.
8. Генкин Д. М. К вопросу о влиянии на обязательство невозможности исполнения // Сборник статей по гражданскому и торговому праву : памяти профессора Габриэля Феликсовича Шершеневича. — М. : Статут, 2005. — (Классика российской цивилистики).
9. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / рук. авт. кол. и отв. ред. О. Н. Садиков. — М. : Юрид. фирма КОНТРАКТ : ИНФРА-М, 1997.

Анотація

Голубева Н. Ю. Характеристика елементів зобов'язання. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду елементів цивільного зобов'язання як правовідношення на сучасному етапі розвитку цивільного права та законодавства. Проаналізовані суб'єкти, об'єкти, зміст зобов'язального правовідношення. Встановлено співвідношення понять «предмет зобов'язання» та «об'єкт зобов'язання». Визначені проблемні аспекти досліджуваних питань.

Ключові слова: зобов'язання, об'єкт зобов'язання, суб'єкти зобов'язання, зміст зобов'язання, предмет зобов'язання, суброгація, регрес, делегація, неможливість виконання зобов'язання

Аннотация

Голубева Н. Ю. Характеристика элементов обязательства. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению элементов гражданского обязательства как правоотношения на современном этапе развития гражданского права и законодательства. Проанализированы субъекты, объекты, содержание обязательственного правоотношения. Установлены соотношения понятий «предмет обязательства» и «объект обязательства». Определены проблемные аспекты исследуемых вопросов.

Ключевые слова: обязательство, объект обязательства, субъекты обязательства, содержание обязательства, предмет обязательства, суброгация, регресс, делегация, невозможность выполнения обязательства

Summary

Golubeva N. U. Characteristic of Obligation's Elements. — Article.

The article considers the elements of civil obligations as legal relations at the present stage of development of civil law and legislation. It was analyzed subjects, objects, content of obligation's legal relations. It was established co-relation of such terms as «subject of obligation» and «object of obligation». There are defined the problem aspects of investigated questions in the article.

Keywords: obligations, object of obligation, subject of obligation, content of obligation, subrogation, restaur, delegation, impossibility to fulfill the obligations.